

**HASAN b. MUHAMMED
b. ABDURRAHMAN**
(bk. MEVLÂY HASAN).

**HASAN b. MUHAMMED
b. HANEFİYYE**
(الحسن بن محمد بن الحنفية)
Ebû Muhammed el-Hasen
b. Muhammed b. Ali
(ö. 100/718 [?])

Haz. Ali'nin oğullarından
Muhammed b. Hanefiyye'nin
küçük oğlu
ve devrinde Ehl-i beyt'in
önde gelen âlimlerinden biri.

Medine'de doğdu. Kaynaklardaki ifadelerden, Medine'de Hâsimoğulları arasında zarif ve akıllı bir insan olarak tanındığı, fazilet ve doğruluk itibarıyla kardeşi Ebû Hâsim Abdullah b. Muhammed'den daha üstün olduğu anlaşılmaktadır (Bu-hârî, V, 187; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 130).

Muhtâr es-Sekafî'nin 66 (685) yılında Kûfe'de Emevîler'e karşı başlattığı isyanın son safhasında ona katılmaya karar verdiği, ancak geç kaldığı, bunun üzerine Nusaybin'e gittiği ve orada Hâşebîler'in başına geçtiği, daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in adamları tarafından yakalanarak hapsedildiği, fakat bir fırsatını bulunca kaçıp Mina'da babasının yanına gittiği Avâne b. Hakem'den (ö. 150/767) naklen rivayet edilmekteyse de (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 334) bu bilgilerin tarihî açıdan doğrulanması güçtür. Babası Muhammed b. Hanefiyye, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinin (73/692) ardından Abdülmelik b. Mervân'a biat etmeye karar verince Hasan'ın onun attığı bu adımdan en iyi sonuçları çıkarabilmek için çaba sarfettiği, bu amaçla yazdığı *Kitâbü'l-İrcâ*' adıyla tanınan risâlesini Mekke'li bir âzatlı köle olan Abdülvâhid b. Eymen'e vererek onu insanlara okuyup duyurmakla görevlendirdiği şeklinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır.

Hasan b. Muhammed'in ölüm tarihi ihtilâfıdır. İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât, İbn Hacer ve Zübeyrî onun Ömer b. Abdülâzîz devrinde (717-720), Buhârî Abdülmelik b. Mervân zamanında (685-705), İbn Asâkir ise 95 (713-14) yılında vefat ettiğini söyler; çocuğu olmadığı için nesli devam etmemiştir.

Hasan babası Muhammed b. Hanefiyye, Abdullah b. Abbas, Seleme b. Ekva', Ebû Saîd el-Hudrî ve diğer bazı sahâbîlerden rivayette bulundu. Kendisinden rivayet edenler arasında en önemlileri Zührî, Amr b. Dînâr, Mûsâ b. Ubeyde ve İbn İshak'tır. Amr b. Dînâr, insanların ihtilâf ettikleri konularda Hasan'dan daha bilgisini görmediğini, Zührî'nin ancak onun öğrencisi olabileceğini söyler (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 130). Bu ifadede, Hasan b. Muhammed'in Ehl-i beyt'in önde gelen âlimlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan b. Muhammed'e nisbet edilen *Kitâbü'l-İrcâ*'ın sıhhati konusunda kesin hüküm vermek güçtür. Zehebî ve İbn Hacer gibi İslâm tarihçileriyle Madelung ve J. van Ess gibi Batılı araştırmacıların risâlenin sahih olduğunu kabul etmelerine karşılık yine bir Batılı araştırmacı olan Michael Cook, *Kitâbü'l-İrcâ*'ın isnadındaki râvi zincirine, râvilerdeki zaaf-lara ve Kûfe menşeli oluşuna dayanarak Hâricîler ve Şîîler'e karşı durumlarını sağlamlaştırmak amacıyla Kûfeli Mürciîler'in Hasan b. Muhammed'e isnat ettikleri uydurma bir risâle olduğunu ileri sürer (*Early Muslim Dogma*, s. 68-88 ve tür.yer.).

Müellif *Kitâbü'l-İrcâ*'da Allah'ın kitabını indirdiğini, her şeyi orada açıklayıp nimetini tamamladığını, Hz. Muhammed'e nübüvvet ve risâlet görevlerini verdiğini ve onu Câhiliye karanlıklarında bulunan bütün insanlığa rahmet olarak gönderdiğini, emir ve yasaklarını onunla bildirdiğini, onun da kendisini yalanlayanlarla helâli helâl, haramı haram olarak benimseyip itaat edinceye kadar savaştığını, Hz. Peygamber'den kısa bir süre sonra ümmetin fitneye düştüğünü belirtir ve kendi durumunun izahına geçerek şöyle der: "Allah rabbimiz, İslâm dinimiz, Kur'an imamımız, Muhammed nebîmizdir; ona güvenir ve durumumuzu Allah'a ve Resulü'ne bırakırız. İmamlarımız Ebû Bekir ve Ömer'den razıyız. Onlara itaat etmekten memnun olur, karşı çıkmaktan nefret ederiz. Bundan dolayı bize düşman olana biz de onlar adına düşman oluruz. İlk fırka mensupları hakkındaki hüküm ircâ (tehir) ederiz. Ebû Bekir ve Ömer yönetiminin meşrû sayılması için çalışırız, çünkü ümmet onlar için ne çarpışmış, ne ihtilâf etmiş ve ne de durumları hakkında şüpheye düşmüştür. İrcâ, bizzat şahit olmadığımız halde suçlanan kimse hakkındadır". Risâlede dik-

kati çeken bir husus da Muhtâr'a bağlı olan, fakat henüz Keysâniyye adıyla anılmayan toplulukların Sebeiyye diye adlandırılması, Sebeiyye'nin Allah'ın kitabına karşı çıkmak, Ümeyyeoğulları'na ve Allah'a karşı açıkça yalan söylemek ve iftira etmekle suçlanması ve Hz. Peygamber'in Kur'an'ın onda dokuzunu gizlediğini iddia ettiklerini söylemesidir.

Kitâbü'l-İrcâ' sahih olarak kabul edildiği takdirde Hasan b. Muhammed'in Kûfe toplumunun âşına olduğu olaylar ve konularla Mürciîliğin, Cemel ve Sıffin vak'alarına katılan müslümanlarla Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki hükmün tehir edilerek Allah'a bırakılması demek olan ilk şeklini gündeme getirdiği görülür. Buna göre Hz. Osman ve Hz. Ali'den birini diğerinden üstün tutmak veya gerek onları gerekse ilk iç savaşlara katılanlardan bir tarafı veya her iki tarafı küfürle suçlamak yerine haklarındaki hükmü irca ederek bu yolda girişilecek savaşlara veya isyanlara katılmamak gerekir. Bu anlayış özellikle Kûfe'de tutulan ve Medine'de de benimsenen bir görüştü. Esasen bu dönemde Kûfe Mürciîliğin tartışmasız merkezi durumundaydı. Risâlede, Kûfe menşeli olan ve o sıralarda Sebeiyye lakabıyla adlandırılan, fakat aslında Muhtâr ve mensuplarıyla onların fikirlerine meyleden aşırı görüş sahibi zümrelere ciddi biçimde hücum edilmektedir. Bu özelliği dikkate alınarak *Kitâbü'l-İrcâ*'ın Hasan'a ait olduğu, babası Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünden ve İbnü'l-Eş'as'ın isyanından (81/700) önce 73-81 (692-700) yılları arasında ve büyük bir ihtimalle 75 (694) yılında kaleme alındığı söylenebilir. Risâle, bir bakıma 72 (691) yılında yazılmış olan Hâricî Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sindeki ilk Mürciî meselelerle ilgili bazı hususlara da cevap niteliği taşımaktadır (krş. Cook, s. 6 vd., 23-26, 89 vd., 159 vd.).

Esere ilk anda çok itibar eden Kûfeli Mürciîler'in önemli bir kısmı kısa bir süre sonra isyanlara katılmama ilkesini terk ederek İbnü'l-Eş'as'ın yanında yer almıştır. Medine ise baştan itibaren ve özellikle Muhammed b. Hanefiyye'nin Kûfe'de Muhtâr tarafından kendi adını kullanılarak girilen faaliyetlere karşı ilgisiz veya en azından tarafsız kalışı sebebiyle risâledeki görüşleri kabule hazır biriydi.

Hasan ve babasının Halife Abdülmelik ile iyi münasebetler içinde bulunmalarına bakılarak her ikisinin de ilk Mürciî fi-

kirlere sahip olduklarını, hatta Mürcîlik'le ilgili çalışmaları başlattıklarını söylemek mümkündür (krş. Laoust, s. 29). Bununla birlikte Hasan b. Muhammed'in *Kitâbü'l-İrcâ'dan* dolayı hayli tenkit aldığı ve, "Keşke ölseydim de bu kitabı yazmasaydım" dediği de rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, V, 328).

Hasan b. Muhammed'e, Kaderiyye'ye karşı sorular ve cevapları ile fikhî konulardaki görüşlerini yansıtan bir eser daha nisbet edilir. Muhtemelen İbnü'l-Eş'as isyanından önceki dönemde kaleme alınan, Allah'ın kudreti, iradesi, insan hürriyeti gibi meselelerle ilgili bu risâle sonraki kaynaklarda kısmen nakledilmiştir (Hâdî - İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, II, 118 vd.; Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie*, Arapça metin, s. 11-37).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, V, 328; Halife b. Hayyât, *eṭ-Ṭabaḳāt* (Zekkâr), II, 598-599; a.mlf., *eṭ-Târîḫ* (Ömerî), s. 325; Buhârî, *eṭ-Târîḫü'l-kebir*, II, 305; V, 187; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukâşe), I, 216; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 516; Hâdî - İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbü'r-Red ve'l-ihticâc 'ale'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye* (nşr. Muhammed Amâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, II, 117-318; Taberî, *Târîḫ* (de Goeje), II, 260, 279; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 20; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1927, XIV, 269; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 146; İbn Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, IV, 589-594; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1959-64, VIII, 120; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 316-323; Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm: sene 81-100*, s. 331-334; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 130-131; a.mlf., *el-'İber*, Beyrut 1985, I, 87; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 140, 185; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 320-321; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 121-122; H. Bannig, *Muhammed İbn al-Hanaftiya* (doktora tezi, 1909, Erlangen Üniversitesi), Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 75; Sezgin, *GAS*, I, 594-595; W. Madelung, *Der Imam al-Qasim b. Ibrahim und die Glaubenslehre der Zaidite*, Berlin 1965, s. 228-230, 241; H. Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Paris 1977, s. 29; J. van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie*, Beyrut 1977, s. 1-112, Arapça metin, s. 11-37; a.mlf., "Das Kitab al-Irga des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya", *Arabica*, XXI, Leiden 1974, s. 20-52; a.mlf., "Hasan b. Muhammed", *El² Suppl.* (İng.), s. 357-358; M. Cook, *Early Muslim Dogma*, Malta 1981, s. IX, 6 vd., 13, 23-26, 31, 36-40, 41, 43, 68-88, 89 vd., 94, 99, 137-144, 159 vd., ayrıca bk. İndeks, s. 226-228, 232; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 157; Sönmez Kutlu, *Mürcie ve İtikadî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1989, AÜ İlahiyat Fakültesi), s. 48, 90-96.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

HASAN b. MUHAMMED b. KALAVUN

(حسن بن محمد بن كالون)

el-Melikü'n-Nâsir Nâsirüddîn
Ebû'l-Meâlî Hasen b. el-Melikü'n-Nâsir
Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî
(ö. 762/1361)

Memlük sultanı
(1347-1351, 1354-1361).

735 (1334-35) veya 736 yılında doğdu. Önceleri Kumârî adıyla biliniyordu; tahta geçeceği sırada nâibine asıl adının Hasan olduğunu söyledi ve o tarihten itibaren kendi arzusu üzerine bu isimle anıldı. Kardeşi el-Melikü'l-Muzaffer I. Haccî b. Muhammed'in öldürülmesinden sonra Mısır'daki Abbâsî Halifesi Hâkim-Biemrillâh, Kâdilkudât İzzeddin İbn Cemâa el-Makdisî, Kâdilkudât Alâeddin et-Türk-mânî, Kâdilkudât Takıyyüddin b. İzzeddin Ömer, Kadî Şehâbeddin İbn Fazlullah el-Ömerî gibi seçkin kişilerin de katıldığı cülûs merasiminde el-Melikü'n-Nâsir lakabıyla sultan ilân edildi (14 Ramazan 748/18 Aralık 1347). Fakat henüz çocuk yaşta olduğu için saltanatının ilk yıllarında ülke başta nâib-i saltanat Bayboğa olmak üzere Şeyhûn el-Ömerî, vezir ve üstâdüddâr Mencek el-Yûsufî, Elçiboğa el-Muzafferî, Tâz b. Tutgay en-Nâsirî ve Argun el-İsmâîlî gibi emirler tarafından yönetildi. Bu dönemde dikkati çeken belli başlı olaylar, emirler arasındaki nüfuz mücadelesiyle 749'da (1348) Asya'dan gelerek Mısır ve Avrupa'da çok etkili olan veba salgınıdır.

Sultan Hasan 751'de (1350) kadılar tarafından reşid ilân edilince Bayboğa'nın hacda, Şeyhûn'un da bir av partisinde olmasından istifadeyle iktidarı kendi eline alıp emirleri kontrol altında tutmaya karar verdi ve bu maksatla en nüfuzlularını tutuklattı. Ancak emirler yoğun bir mücadele başlattılar ve 17 Cemâziyelâhîr 752'de (11 Ağustos 1351) onu tahttan indirerek yerine el-Melikü's-Sâlih İakabıyla kardeşi Selâhaddin'i geçirdiler. Fakat Selâhaddin, üç yıl üç ay sonra Şeyhûn başkanlığındaki bir grup emir tarafından hal'edilerek tahta, Abbâsî Halifesi Mu'tazîd-Billâh ile dört mezhep kadısının da katıldığı bir törenle tekrar Hasan çıkarıldı (2 Şevval 755/20 Ekim 1354). Sultan Hasan'ın bu ikinci saltanat döneminde yine Emir Şeyhûn el-Ömerî nâib-i saltanatlığa ve onun yakın adamı el-Emirü'l-kebir Sargatmış en-Nâsirî de re'sü nevbeti'l-ümerâliğe getirildi ve devlet bu ikisi-

nin idaresine bırakıldı; ancak emirler arasındaki mücadele sürüyordu. Bu sırada bir hristiyan donanması Safed'i kuşatıp ele geçirdiyse de Dimaşk'tan gönderilen kuvvetler şehri geri almayı başardı (1356). Ertesi yıl Emir Şeyhûn sultanın bir memlûkü tarafından yaralandı ve yaklaşık iki ay sonra da öldü. Bunun üzerine sultan, memlûklerinin desteğiyle onun sağ kolu olan Sargatmış'ı tutuklatarak ülkenin yönetimine hâkim oldu (1357).

Küçük Ermeni Krallığı ile mücadele eden Sultan Hasan 1360'ta Kilikya'daki bazı kaleleri fethetti. Aynı yıl Mekke'de bulunan Memlûk birlikleri şerifin adamlarının saldırısına mâruz kaldı ve ağır kayıplar verdi. Hasan bunun intikamını almak ve şeriflerin Mekke'deki idaresini sona erdirmek üzere yoğun bir hazırlığa başladıysa da Emir Seyfeddin Yelboğa ile aralarının açılması yüzünden buna imkân bulamadı. Sultan Hasan koyduğu ağır vergiler sebebiyle kısa sürede halkın desteğini kaybetti ve maaşlarının azaltıldığı ileri süren Yelboğa gibi nüfuzlu emirlerle anlaşmazlığa düştü. 762'de (1361) Cize'de bulunduğu sırada ayaklanan Yelboğa yapılan savaşta galip geldi. Sultan geceleyin Kal'atülcabel'e sığındı ve buradan Aydemir ed-Devâdârî ile birlikte bedvî kıyafetine girip Suriye'ye kaçarken yolda yakalanarak Yelboğa'ya teslim edildi. Yelboğa her ikisini de öldürttü (9 Cemâziyelevvel 762/17 Mart 1361 veya 2 Cemâziyelâhîr 762/9 Nisan 1361). Yerine yegeni el-Melikü'l-Mansûr Selâhaddin Muhammed I. Haccî geçti.

Sultan Hasan reâyâyı seven, zeki, cesur, cömert, ileri görüşlü, vakur, tesirli konuşan, hayır ve hasenatı bol bir hükümdardı. Âlim ve fakihlere yakınlık gösterir, onların toplantılarına katılırdı. Birinci saltanatından sonra hapse atıldığında kendini ilme vermiş ve Beyhakî'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve*'sini istinsah etmişti (İbn Hacer, II, 40). İmar faaliyetlerine de önem veren Sultan Hasan Mekke ve Medine'ye çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca Kahire'de yaptırdığı medrese ve camiden meydana gelen külliyesi Memlûk mimarisinin en güzel örneklerinden biridir (bk. SULTAN HASAN KÜLLİYESİ). Sultan Hasan'ın müslümanların takdirini kazanan davranışlarından biri de Kiptiler'i nâzirü'l-ceys, nâzirü beyti'l-mâl ve nâzirü'l-cevâfî gibi önemli görevlerden uzaklaştırıp buralara İslâm âlimlerini tayin etmesidir. Eğlenceden ve müzik dinlemekten hoşlanan, mal toplamaya düşkün olan sultanın Ahmed, Kâsım, Ali, İskender, Şa'bân,